

Representation of Moral Experience in the Narrative of the *Ardā Wīrāz Nāmag* Based on Martha Nussbaum's Theory of Moral Imagination

Faezeh Arab Yousefabadi^{*۱}

Abstract

This study aims to analyze the *Ardā Wīrāz Nāmag* based on Martha Nussbaum's theory of moral imagination, a framework that emphasizes the role of narrative in engaging the body, emotions, and moral judgment of the audience. The research adopts a descriptive-analytical method based on library sources. The findings reveal that the moral system of the text is constructed through the interaction of three key mechanisms: the formation of a sacred witness, the representation of endlessly repeated punishments, and the use of fear and disgust as persuasive emotional tools. These elements transform morality from an abstract doctrine into a lived and embodied experience. The narrative first creates a state of crisis to generate the need for certainty, then constructs a sacred witness to establish trust, subsequently depicts repetitive punishments to stabilize the relationship between action and consequence, and finally employs shock and disgust to internalize moral norms at an emotional and bodily level. Accordingly, the *Ardā Wīrāz Nāmag* presents a highly systematic structure of moral persuasion.

Keywords: *Ardā Wīrāz Nāmag*, Ritual Literature, Rite of Passage, Moral Imagination, Martha Nussbaum, Narrative, Emotions, Moral Experience.

۱. Introduction

Ritual literature extends beyond the representation of religious beliefs and functions as a narrative mechanism for shaping moral and spiritual perception. Through storytelling, allegory, mythology, and representations of the afterlife, such texts transform abstract concepts such as good, evil, reward, and punishment into perceptible and emotionally charged experiences. Among the earliest Iranian examples, *Ardā Wīrāz Nāmag* (The Book of Arda Viraf), composed in Pahlavi during the Sasanian period, recounts the visionary journey of the righteous Zoroastrian priest Wīrāz into the afterlife. Following a series of purification rituals and the consumption of a sacred beverage, Wīrāz enters a trance-like state and witnesses the realms of heaven and hell. His testimony subsequently provides the community with a vivid account of eschatological reward and punishment. Although *Ardā Wīrāz Nāmag* has been extensively studied from mythological, linguistic, and religious

^۱ Associate Professor of Persian language and literature from Letters & humanities faculty of University of Zabol, Zabol, Iran Email: famoarab@uoz.ac.ir

perspectives, its narrative mechanisms of moral persuasion have received comparatively little systematic attention. Martha Nussbaum's concept of moral imagination provides a productive framework for addressing this gap. Nussbaum emphasizes the role of narrative, emotion, imagination, and bodily perception in ethical judgment, arguing that stories enable audiences to experience moral situations in concrete and affective ways rather than merely apprehending ethical principles as abstract propositions. The present study therefore examines how *Ardā Wīrāz Nāmag* transforms religious and ethical doctrines into an embodied and emotionally compelling moral experience. It asks: What narrative and affective mechanisms enable the text to transform ethical norms from external prescriptions into an internalized moral reality, and how do these mechanisms correspond to Nussbaum's theory of moral imagination?

۲. Research Method

This qualitative study adopts a descriptive-analytical approach based on library research. The primary sources are *Ardā Wīrāz Nāmag*, particularly the edition and translation by Sadegh Hedayat (۱۹۹۳), and Nussbaum's major works, especially *Upheavals of Thought and Love's Knowledge*. The entire narrative was examined to identify its major ritual, narrative, and affective components, including the initial religious crisis, the selection and purification of Wīrāz, his visionary journey, the representations of heaven and hell, the punishments of sinners, and his return to the earthly world. The analysis focuses on three interrelated mechanisms: (۱) the construction and legitimation of the sacred witness; (۲) the repetitive and perpetual representation of punishment; and (۳) fear and disgust as affective and somatic mechanisms of moral persuasion. These elements were analyzed through Nussbaum's theoretical framework to determine how their interaction produces a coherent moral experience.

۳. Results

The findings demonstrate that *Ardā Wīrāz Nāmag* employs a systematic combination of narrative and affective strategies to transform religious doctrine into an experiential form of moral knowledge. First, the text establishes the credibility of the sacred witness through a carefully constructed process of legitimation. The narrative begins with a crisis of religious authority and uncertainty concerning the efficacy of established rituals. This crisis creates a collective need for certainty and truth. Wīrāz is then selected because of his exceptional piety and purity and undergoes a sequence of purification rites, including ablution, donning new garments, prayer, and the consumption of the sacred beverage. These rituals establish him not merely as an individual visionary but as a divinely authorized witness whose experience can function as authoritative testimony for the community. Thus, the persuasive force of the descriptions of heaven and hell depends largely on the narrative construction of the witness's credibility. Second, the text uses repetitive and perpetual punishments to establish an experiential connection between moral action and its consequences. Infernal punishments are frequently represented through recurring acts of burning, dismemberment, bodily destruction, and reconstitution. Their repetition transforms punishment from a single penal

event into an enduring representation of the causal relationship between sin and retribution. In terms of moral imagination, repeated exposure to inescapable suffering allows the audience to perceive the consequences of immoral action not as an abstract doctrinal claim but as a concrete and enduring experience. The repetitive structure therefore strengthens the internalization of the text's moral order. Third, fear and disgust constitute powerful mechanisms of affective and bodily persuasion. The descriptions of hell employ intensely sensory imagery involving blood, bodily disintegration, putrefaction, vermin, and other forms of physical abjection. Such imagery engages the audience at a somatic level and produces an immediate affective rejection of the represented behavior. From a Nussbaumian perspective, disgust is particularly significant because it establishes boundaries between purity and abjection and can contribute to moral judgment through embodied perception. The text consequently encourages the audience to reject sin not only through rational recognition but also through an affective and bodily response.

۴. Conclusion

The interaction of these mechanisms reveals a coherent structure of moral persuasion in *Ardā Wīrāz Nāmag*. The narrative first creates a crisis of certainty, generating the need for authoritative knowledge; it then constructs a sacred witness whose legitimacy makes the visionary experience credible. Subsequently, the repetition and perpetuity of punishment stabilize the causal relationship between action and consequence, while fear and disgust embed this relationship within the audience's emotional and bodily experience. The resulting process moves from uncertainty to trust, from abstract doctrine to imaginative experience, and from imaginative experience to affective and somatic internalization. From the perspective of Nussbaum's theory of moral imagination, therefore, the apparently excessive or horrific elements of the narrative should not be regarded merely as mythological embellishments or instruments of intimidation. They function as deliberate techniques of moral pedagogy through which religious norms are converted into vivid, memorable, and emotionally charged experiences. The study demonstrates that the ethical efficacy of the text derives from the interaction of narrative authority, imagination, emotion, and bodily perception rather than from rational instruction alone. Accordingly, *Ardā Wīrāz Nāmag* provides a significant example of how ritual and apocalyptic literature can construct and transmit moral experience. The application of Nussbaum's philosophical-literary framework to this ancient Iranian narrative also demonstrates the potential of moral imagination as an analytical model for comparative studies of religious and ritual literatures. More broadly, the findings suggest that narrative becomes a particularly powerful medium of ethical education when it engages the reader's cognitive, emotional, imaginative, and somatic faculties simultaneously.

بازنمایی تجربه اخلاقی در روایت ارداویرافنامه بر اساس نظریه تخیل اخلاقی مارتا نوسباوم

فائزه عرب یوسف آبادی^۱

چکیده

پژوهش حاضر در پی تحلیل ارداویرافنامه بر مبنای نظریه تخیل اخلاقی مارتا نوسباوم است؛ نظریه‌ای که با تأکید بر نقش روایت در درگیر کردن بدن، عاطفه و داوری مخاطب، تناسبی بنیادین با ساختار آیین گزار در این متن دارد. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر یادداشت‌برداری کتابخانه‌ای است. نتایج نشان می‌دهد که دستگاه اخلاقی ارداویرافنامه از هم‌افزایی سه مؤلفه بر ساخت شاهد قدسی، کیفرهای بی‌پایان تکرارشونده و ترس و انزجار به مثابه سازوکار اقتناع شکل می‌گیرد. پیوندی که اخلاق را از آموزه‌های بیرونی به تجربه‌ای درونی و زیسته ارتقا می‌دهد و ظرفیت تبیینی بالایی برای پژوهش‌های ادبیات آیینی فراهم می‌کند. در این کتاب نخست، بحران آفریده می‌شود تا نیاز به یقین پدید آید؛ سپس شاهد قدسی بر ساخته می‌شود تا امکان اعتماد فراهم شود. آنگاه کیفرهای تکرارشونده به تصویر کشیده می‌شود تا رابطه کنش و پیامد تثبیت گردد. سرانجام با شوک و انزجار، پیام در سطح عاطفی و بدنی نهادینه می‌شود؛ بر این اساس، ارداویرافنامه ساختاری کاملاً نظام‌مند در اقتناع اخلاقی دارد.

واژه‌های کلیدی: ارداویرافنامه، ادبیات آیینی، آیین گزار، تخیل اخلاقی، مارتا نوسباوم.

^۱. famoarab@uoz.ac.ir دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه زابل. زابل. ایران ایمیل آکامیک: ^۱.

ادبیات آیینی متونی را در برمی گیرد که با پیوندی ساختاری با آیین های قومی، ملی و مذهبی شکل گرفته اند. این متون، در قالب روایت های دینی و اسطوره ای، به انتقال مفاهیم اخلاقی و ارزشی می پردازد و مخاطب را به تجربه های درونی شده و عاطفی از اخلاق و آیین می کشاند. پژوهش های اخیر در این حوزه تأکید دارند که متون آیینی صرفاً برای انتقال عقاید نیستند و می توانند از طریق روایت، تجربه ای اخلاقی و معنوی را در مخاطب ایجاد کنند. (Bell, ۱۹۹۲: ۲۵)

ارداویرافنامه به عنوان یکی از کهن ترین نمونه های ادبیات آیینی ایرانی، متنی است که با روایت سفر روحانی موبدی ساسانی ارداویراف به جهان پس از مرگ، ساختار روایی خاصی می آفریند که نقشی اساسی در شکل دهی به تجربه ای اخلاقی دارد و فراتر از مفاهیم انتزاعی اخلاق، این مفاهیم را در سطح تجربه و عمل درگیر می کند. (Turner, ۱۹۶۹: ۷۹)

(۱۷۹) این متن که به زبان پهلوی در دوران ساسانیان، در قرن ششم میلادی نگارش یافته است، روایتگر سفر روحانی فردی به نام ارداویراف است که به طور خودخواسته به دنیای پس از مرگ سفر می کند. هدف اصلی این سفر، آگاهی از حقیقت و آموزه های اخلاقی و دینی است که از طریق مشاهده ی بهشت و دوزخ به او منتقل می شود. در این داستان، ارداویراف پیش از آغاز سفر خود نوشیدنی خاصی می نوشد که نقش کلیدی در انتقال او به قلمرو مینوی ایفا می کند. این نوشیدنی که به آن نوشیدنی آسمانی یا نوشیدنی الهی گفته می شود، ارداویراف را به مدت سه روز بی هوش می کند و او را برای سفر به دنیای پس از مرگ آماده می سازد (ارداویرافنامه، ۱۳۷۲: ۴۲). نوشیدن این نوشیدنی به تعبیر تورنر، یکی از آیین های گذار یا آیین های انتقال از جمله آیین های زرتشتی است که در آن نوشیدنی های خاص؛ همچون هاومه و هئومات برای قطع اتصال با دنیای جسمانی در راستای ارتقای معنوی و ورود به عالم ماوراء استفاده می شد. (Turner, ۱۹۶۹: ۷۹)

داستان ارداویرافنامه در چند بخش سازماندهی شده است. در دو فصل نخست کتاب اطلاعاتی درباره آیین های مهم دینی مورد توجه موبدان به دست می آید، یزش، درون، باج میزد، آفرینگان نیرنگ پادپاب و یوزداهری فهرستی از اساسی ترین آیین هایی است که موبدان آشکده آذرفرنبغ قصد داشتند تا حقانیت آن ها را به مردم اثبات کنند (ارداویرافنامه، ۱۳۷۲: ۳۵) در فصل دوم کتاب آمده است که ارداویراف پیش از آغاز سفر روحانی، خویش سر و تن را شست جامه نو پوشید خود را خوش بو کرد بر بستری پاک نشست و پس از آیین یشتن درون که مربوط به پختن نوعی نان خاص است به خواندن یزش که شامل هات سوم تا هشتم یسنا است و خواندن دعای روانیگان برای روان درگذشتگان پرداخت (ارداویرافنامه، ۱۳۷۲: ۴۸) و پس از نوشیدن نوشیدنی خاص، دچار نوعی بیهوشی شد و به دنیای روحانی سفر کرد. این بخش به طور عمده بر انتقال ارداویراف به جهانی دیگر تأکید دارد. در بخش بعد وی در همان حالت میان آگاهی و بیهوشی به مشاهده بهشت و دوزخ می پردازد و از پاداش بهشتیان و مجازات دوزخیان آگاه می شود (ارداویرافنامه، ۱۳۷۲: ۶۰). این بخش حاوی تصاویر زنده ای از وضعیت انسان ها پس از مرگ است که به خواننده این امکان را می دهد تا مفاهیم اخلاقی و دینی را از طریق تجربه های معنوی درک کند. بخش بعد به بازگشت

ارداویراف به دنیای زندگان اختصاص دارد که در آن تجربیات خود را گزارش می‌دهد (ارداویرافنامه، ۱۳۷۲: ۸۰) و آموزه‌های اخلاقی و دینی را به جامعه منتقل می‌کند. ویژگی‌های فوق در این متن از یکسو و فقدان پژوهشی بنیادین که در چارچوب نظریه‌های جدید روایت و اخلاق به بررسی ارداویرافنامه بپردازد از دیگرسو، نیاز به رویکردی نو برای تحلیل این متن را آشکار می‌سازد؛ بر این اساس، هدف پژوهش حاضر تحلیل ارداویرافنامه به‌عنوان یک متن روایی آیینی بر مبنای نظریه‌ی تخیل اخلاقی مارتا نوسباوم است. پرسش اصلی این است که این متن با استفاده از سازوکارهای روایی خاص خود، چگونه مخاطب را با تجربه‌های اخلاقی آشنا می‌کند؟

روش تحقیق در این مقاله توصیفی - تحلیلی و مبتنی بر یادداشت‌برداری کتابخانه‌ای است. پژوهش بر پایه این فرضیه شکل گرفت که ارداویرافنامه مخاطب را از طریق نمایش پیوند میان بدن کیفرپذیر، برانگیختن عواطف و قرار دادن مخاطب در جایگاه شاهد با تجربه‌های اخلاقی آشنا می‌کند. در این چارچوب، نظریه تخیل اخلاقی مارتا نوسباوم به‌مثابه رویکردی تبیینی در تحلیل به کار گرفته می‌شود؛ رویکردی که بر پیوند روایت، عاطفه و بدن در شکل‌گیری داوری اخلاقی تأکید دارد و امکان می‌دهد تا سازوکارهای درونی متن در سطح تجربه زیسته مخاطب خوانده شوند از این‌رو، تحلیل حاضر می‌کوشد نشان دهد که چگونه مؤلفه‌های روایی ارداویرافنامه دقیقاً در راستای همان الگویی عمل می‌کنند که نوسباوم برای شکل‌گیری ادراک اخلاقی ترسیم می‌کند.

۱-۱. پیشینه پژوهش

درباره ارداویرافنامه پژوهش‌های متعددی انجام شده است. بسیاری از ترجمه‌ها و تحلیل‌های این اثر به زبان فارسی برگرفته از آثار غیرفارسی است. بخشی از پژوهش‌های فارسی‌زبان مربوط به این اثر عبارت است از: برای نمونه رشید یاسمی (۱۳۱۴)، عفیفی (۱۳۴۲) مهرداد بهار (۱۳۶۲) و ژاله آموزگار (۱۳۷۲) هر یک جداگانه ارداویرافنامه را به فارسی ترجمه کرده‌اند و در مقدمه کتاب خود نقدهایی درباره آن نوشته‌اند. در این میان مهرداد بهار (۱۳۶۲) تحقیقات گسترده‌تری درباره ارداویرافنامه انجام داده است. از جمله جایگاه زن در ارداویرافنامه و هم‌چنین بهشت و دوزخ را در این کتاب بررسی کرده و ترجمه کامل آن را در کتابی با عنوان پژوهشی در اساطیر ایران آورده است. علی ربیع زاده (۱۳۹۶) نیز در کتابی با عنوان ارداویرافنامه در ترازوی نقد از منظرهای اجتماعی اقتصادی و سیاسی تحلیلی آماری از آن ارائه کرده است. در قالب مقالات علمی جدیدترین پژوهش در این حوزه مقاله فاطمه مصیبی و روح‌الله اسلامی با عنوان «دیالکتیک ایدئولوژی یا اتوپای ارداویرافنامه» (۱۴۰۱) است که با تکیه بر چارچوب جامعه‌شناسی معرفت، این متن را به‌عنوان اثری دینی و برآمده از شرایط بحرانی اواخر دوره ساسانی تحلیل می‌کند. نتیجه اصلی این مقاله نشان می‌دهد که ارداویرافنامه کارکردی ایدئولوژیک دارد و در خدمت تثبیت نظم سیاسی و کاهش بحران

مشروعیت حکومت ساسانی عمل می‌کند. نویسندگان این متن را بازتابی از منافع و نگرانی‌های طبقه موبدان می‌دانند و بر پیوند تنگاتنگ روایت اخروی با مناسبات قدرت و ایدئولوژی تأکید می‌ورزند.

علیرضا پورشبانان و امیرحسین پورشبانان در مقاله «بررسی تطبیقی ظرفیت‌های بازی‌سازی از ارداویرافنامه در مقایسه با متن و بازی دوزخ از کمدی الهی دانته» (۱۳۹۸) رویکردی میان‌رسانه‌ای اتخاذ کرده‌اند. آن‌ها با تمرکز بر بخش دوزخ و مقایسه آن با روایت دانته، نشان می‌دهند که ارداویرافنامه به دلیل برخورداری از چارچوب روایی منسجم، وجود قهرمان محوری، تعلیق، کشمکش و خرده روایت‌های مکمل، ظرفیت بالایی برای اقتباس در قالب بازی رایانه‌ای دارد. در حوزه مطالعات تطبیقی ادیان و سفرهای اخروی، مقاله گردآفرین محمدی و عطاله افتخاری با عنوان «بررسی و مقایسه دو سفر روحانی زرتشتی و یهودی به دنیای پس از مرگ (ارداویرافنامه و رویای خنوخ)» (۱۳۸۹) به مقایسه محتوایی و روایی این دو متن می‌پردازد. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که این دو اثر، علی‌رغم تفاوت‌های دینی و فرهنگی، در توصیف بهشت و دوزخ، نقش فرشتگان، کیفر گناهکاران و ساختار سفر روحانی اشتراکات قابل توجهی دارند و این امر از وجود الگوهای مشترک در تخیل اخروی سنت‌های دینی حکایت می‌کند.

سیما سلطانی در پژوهش «گناهان زنان در ارداویرافنامه» (۱۳۸۴) تمرکز خود را بر بازنمایی جنسیت در این متن پهلوی قرار داده است. نتیجه این تحقیق نشان می‌دهد که گناهان و پادافره‌های زنان در ارداویرافنامه عمدتاً بر پایه جنسیت آنان تعریف شده است و زنان بیش از آن‌که بر اساس کنش‌های اجتماعی یا جایگاه حرفه‌ای داوری شوند، در نسبت با نقش‌های جنسیتی و انتظارات مردسالارانه جامعه ساسانی مورد قضاوت قرار می‌گیرند. همچنین علی‌حیدری، نورالدین بازگیر، محمدرضا حسنی جلیلیان و علی نوری خاتونبانی در مقاله «بررسی و مقایسه ارداویرافنامه و رساله الغفران معری در سطح فکری» (۱۳۹۷) این اثر را در چارچوب ادبیات تعلیمی تحلیل و بر اشتراکات کارکردی این متون در تعلیم اخلاق تأکید کرده‌اند. با وجود تنوع این پژوهش‌ها پیشینه پژوهش حاضر نشان می‌دهد که تمرکز پژوهش‌های فوق یا بر چارچوب‌های جامعه‌شناختی یا بر مطالعات تطبیقی، یا بر مسائل جنسیتی، کارکرد تعلیمی و یا ظرفیت‌های اقتباسی بوده است و در هیچ‌یک، دستگاه اخلاقی متن از منظر نظریه و با تکیه بر سازوکار درونی روایت و منطق اخلاقی حاکم بر آن واکاوی نشده است. از این‌رو، مقاله حاضر با به‌کارگیری نظریه تخیل اخلاقی مارتا نوسباوم در تحلیل ارداویرافنامه، رویکردی نوآورانه اتخاذ می‌کند و خلأ موجود در پژوهش‌های پیشین را در سطح نظری و تحلیلی پر می‌سازد.

۱-۲ بنیاد نظری پژوهش

نظریه تخیل اخلاقی در مطالعات ادبی، ادبیات را به‌جای وسیله‌ای برای انتقال آموزه‌های اخلاقی صریح، به‌مثابه میدان تجربه‌ای می‌داند که در آن خواننده از طریق مواجهه روایی، عاطفی و تصویری با وضعیت‌های انسانی، به درکی پیچیده و موقعیت‌محور از اخلاق می‌رسد. ریشه‌های نظری این رویکرد به نقد سنت اخلاق وظیفه‌گرای مدرن بازمی‌گردد که

بنیان آن در فلسفه اخلاق ایمانوئل کانت (Immanuel Kant) شکل گرفته بود. در این سنت، قضاوت اخلاقی بر مبنای قواعد کلی، جهان‌شمول و انتزاعی تعریف می‌شد؛ اما از نیمه دوم قرن بیستم، این الگو به تدریج با نقدهای جدی مواجه شد و فیلسوفان نشان دادند که اخلاق در عمل، وابسته به موقعیت، تجربه و ادراک جزئیات است، نه صرفاً تبعیت از قواعد عام (MacIntyre, ۱۹۸۱: ۲۱۶). در همین دوره، نقد ادبی نیز، به‌ویژه در نقد نو بر خودبستگی متن و حذف ملاحظات اخلاقی، عاطفی و اجتماعی تأکید می‌کرد. این دو جریان، اگرچه از نظر روش‌شناختی مستقل بودند، در یک نقطه به هم می‌رسیدند که حذف تجربه زیسته و وضعیت‌های خاص انسانی از کانون تحلیل بود.

از دهه هزار و نهصد و شصت به بعد، به‌ویژه تحت تأثیر فلسفه اخلاق فضیلت‌محور و بازخوانی آثار ارسطو، توجه به نقش روایت در فهم اخلاقی دوباره مطرح شد تا نشان دهد که قضاوت اخلاقی به جای اجرای مکانیکی قواعد، نتیجه تشخیص موقعیت‌محور، حساس به جزئیات و وابسته به تجربه است. این گرایش، زمینه را برای آن فراهم کرد که ادبیات، به‌عنوان مخزن روایت‌های پیچیده انسانی، دوباره در مرکز مباحث اخلاقی قرار گیرد. در این بستر، آثاری مانند حقیقت و روش (Truth and Method) اثر هانس گئورگ گادامر (Hans-Georg Gadamer) توجه را به نقش فهم تاریخی و موقعیتی در تفسیر معطوف کرد و نشان داد که فهم، همواره در افق تجربه انسانی رخ می‌دهد. هم‌زمان، فیلسوفانی چون آلاسدر مک‌این‌تایر (Alasdair MacIntyre) در کتاب پس از فضیلت (After Virtue) بر روایت‌محوری زندگی اخلاقی تأکید کردند و اخلاق را امری دانستند که در داستان‌های زندگی انسان‌ها معنا می‌یابد. (MacIntyre, ۱۹۸۱: ۲۱۶)

این جریان فکری، بستر نظری لازم را برای ظهور رویکرد نظریه تخیل اخلاقی، در آثار مارتا نوسباوم فراهم کرد که ادبیات را به‌جای حاشیه اخلاق، یکی از میدان‌های اصلی آن بداند. نوسباوم که هم در فلسفه اخلاق و هم در مطالعات ادبی آموزش دیده بود، از دهه هزار و نهصد و هشتاد میلادی به‌طور پیوسته به بررسی نسبت ادبیات و اخلاق پرداخت. نخستین صورت‌بندی منسجم این رویکرد در کتاب شکنندگی خیر (The Fragility of Goodness) ارائه شد؛ اثری که در آن نوسباوم نشان داد تراژدی‌های یونانی چگونه از طریق روایت، وضعیت‌هایی اخلاقی را بازنمایی می‌کنند که در آن‌ها تعارض، آسیب‌پذیری و عدم قطعیت، عناصر جدایی‌ناپذیر زندگی اخلاقی هستند. (Nussbaum, ۱۹۸۶: ۳). صورت‌بندی نظری مستقیم تخیل اخلاقی؛ به‌ویژه در پیوند با ادبیات روایی، در کتاب دانش عشق (Love's Knowledge) شکل گرفت. نوسباوم در این اثر اعلام کرد که برخی حقیقت‌های اخلاقی، به جای گزاره‌های انتزاعی، فقط از راه روایت و تخیل ادبی قابل فهم هستند. او تأکید کرد که رمان و دیگر اشکال روایت ادبی، توانایی منحصره فردی در پرورش نوعی ادراک اخلاقی دارند که به جزئیات، بافت موقعیتی و عواطف انسانی حساس است. (Nussbaum, ۱۹۹۰: ۳۶). در این چارچوب، تخیل اخلاقی به‌معنای توانایی دیدن جهان از منظر دیگران، درک پیامدهای عینی کنش‌ها و تجربه عاطفی موقعیت‌های اخلاقی تعریف می‌شود. این ایده در کتاب عدالت شاعرانه (Poetic Justice) بسط اجتماعی و سیاسی پیدا کرد. نوسباوم در این اثر نشان داد که تخیل ادبی

علاوه بر سطح فردی، در حوزه عمومی و قضاوت‌های اجتماعی نیز نقشی تعیین‌کننده دارد. به باور او، روایت ادبی می‌تواند حساسیتی اخلاقی ایجاد کند که نظام‌های حقوقی و سیاسی بدون آن دچار خشونت و انتزاع‌زدگی می‌شوند (Nussbaum, ۱۹۹۵: ۵). این پیوند میان روایت، عاطفه و قضاوت، هسته اصلی نظریه تخیل اخلاقی را تشکیل می‌دهد.

نوسبوم آشکارا و به صورت مستند از سنت اخلاق فضیلت‌محور ارسطویی بهره گرفت و در آثار خود بارها به اهمیت خرد عملی اشاره کرد؛ مفهومی که قضاوت اخلاقی را وابسته به تشخیص موقعیتی و تجربه می‌داند (Nussbaum, ۱۹۸۶: ۲۹۰). از حیث نظری، آثار نوسبوم در گفت‌وگو با جریان‌هایی مانند اخلاق مراقبت، نقد عقلانیت ابزاری و نظریه‌های عاطفه شکل گرفته‌اند، اما تمایز اصلی دیدگاه او در این است که ادبیات را نه صرفاً منبع مثال، بلکه شکل مستقلی از شناخت اخلاقی می‌داند. او در آثار بعدی خود؛ از جمله «بالا بردن انسانیت» (Cultivating Humanity)، بار دیگر بر نقش آموزش ادبی در پرورش شهروندان اخلاقی تأکید می‌کند و نشان می‌دهد که تخیل اخلاقی چگونه از طریق مواجهه روایی با رنج، خطا و آسیب‌پذیری انسانی شکل می‌گیرد (Nussbaum, ۱۹۹۷: ۸۵).

تمایز بنیادین نظریه تخیل اخلاقی نوسبوم با بسیاری از رویکردهای دیگر در این حوزه، در جایگاه محوری تجربه عاطفی و روایی نهفته است. برخلاف رویکردهای صرفاً ایدئولوژیک که متن را ابزار بازتولید قدرت می‌دانند، یا خوانش‌های فرمالیستی که به ساختارهای صوری بسنده می‌کنند، این نظریه بر این فرض استوار است که معنا و اثر اخلاقی متن در سطح تجربه خواننده و در فرآیند تخیل شکل می‌گیرد. همچنین، برخلاف اخلاق‌گرایی هنجاری که به استخراج پیام‌های اخلاقی صریح می‌پردازد، نوسبوم بر غیرقابل تقلیل بودن تجربه اخلاقی به قواعد تأکید دارد؛ بر این اساس، انتخاب نظریه تخیل اخلاقی مارتا نوسبوم در این پژوهش، به دلیل توانایی این چارچوب در تحلیل پیوند میان روایت، عاطفه و بدن‌مندی تجربه اخلاقی صورت گرفته است؛ زیرا ارداویراف‌نامه با بازتمایز تجربه‌های حسی و عاطفی از پیامد کنش‌ها، مخاطب را درگیر دآوری اخلاقی می‌کند. این هم‌خوانی ساختاری، امکان به‌کارگیری این نظریه را به عنوان ابزاری تحلیلی برای کشف سازوکارهای اقناع اخلاقی در متن فراهم می‌سازد.

۲. بحث و بررسی

بر اساس دیدگاه نوسبوم، ادراک اخلاقی حاصل برهم‌کنش سه سطح اصلی است: فهم موقعیتی، تجربه بدنی و درگیری عاطفی؛ سه سطحی که در روایت ادبی به‌طور هم‌زمان فعال می‌شوند و مخاطب را از سطح شناختی به سطح تجربه زیسته منتقل می‌کنند (Nussbaum, ۱۹۹۵: ۵). در این پژوهش، این سه سطح به صورت عملیاتی به مؤلفه‌های تحلیلی متن تبدیل شده‌اند؛ به گونه‌ای که هر بخش از تحلیل، بازتمایزی یکی از ابعاد نظریه تخیل اخلاقی است و از این طریق، پیوند میان مبانی نظری و خوانش متن به صورت نظام‌مند برقرار می‌شود.

با توجه به این که ارداویرافنامه متنی است که تجربه اخروی را در قالب سفر روحانی روایت می کند، از خلال این روایت، نظامی از داوری های ارزشی، هنجارهای اخلاقی و الگوهای کنش مطلوب و نامطلوب را به مخاطب منتقل می سازد؛ بنابراین، بررسی متن نیازمند مولفه هایی است که بتواند سطح معنایی و اخلاقی اثر را در بر گیرد؛ بر این اساس، مؤلفه هایی که در این بخش معرفی می شود، می تواند پیوند میان روایت اخروی و نظم ارزشی جامعه ساسانی را آشکار سازد و نشان دهد که چگونه متن، کنش های انسانی را در شبکه ای از مسئولیت اخلاقی، داوری قدسی و پیامد اخروی قرار می دهد. در ادامه، هر یک از این مؤلفه ها معرفی و سپس بازتاب های آن در متن ارداویرافنامه با استناد به شواهد متنی تحلیل می شود. این تقسیم بندی تحلیلی مستقیماً بر مبنای نظریه تخیل اخلاقی مارتا نوسباوم صورت گرفته است؛ به این معنا که هر مؤلفه، بازتاب یکی از سازوکارهایی است که نوسباوم برای شکل گیری داوری اخلاقی در بستر روایت مطرح می کند. بر این اساس، تحلیل پیش رو در پی آن است که نشان دهد چگونه متن، از طریق این سازوکارها، تجربه اخلاقی را نه در سطح گزاره، بلکه در سطح ادراک و احساس در مخاطب نهادینه می کند.

۱-۲- بر ساخت شاهد قدسی برای احیای یقین

این مؤلفه ناظر به آن بعد از نظریه نوسباوم است که بر نقش اعتماد به روایت و مشروعیت منبع تجربه در شکل گیری داوری اخلاقی تأکید دارد. به زعم او، مخاطب تنها زمانی درگیر داوری می شود که روایت بتواند جایگاه ناظر و اعتبار تجربه او را تثبیت کند (Nussbaum, ۲۰۰۱: ۴۴). در چارچوب نظریه «تخیل اخلاقی» مارتا نوسباوم، روایت زمانی به حداکثر ظرفیت اقناعی خود می رسد که صرفاً به بازنمایی کنش های اخلاقی بسنده نکند و شرایطی را بازسازی کند که در آن، مخاطب ضرورت وجودی داوری اخلاقی را تجربه کند. نوسباوم تأکید می کند که تخیل روایی در وضعیت ثبات ارزشی فعال نمی شود؛ بلکه دقیقاً در لحظه ای برانگیخته می گردد که نظام هنجاری دچار گسست شده، مرجعیت های پیشین فروریخته و امکان تشخیص حقیقت مخدوش شده باشد. در چنین وضعی، روایت برای بازیابی اعتماد، ناگزیر به خلق ناظر برگزیده است؛ شخصیتی که تجربه زیسته او جایگزین قطعیت از دست رفته می شود و مخاطب داوری اخلاقی خویش را از خلال دیدار او بازتنظیم می کند. (Nussbaum, ۲۰۰۱: ۱۶-۲۳) بر اساس این الگوی نظری در ارداویرافنامه، پیش از ورود به توصیف جهان پس از مرگ، راوی باید نخست امکان معرفتی دیدن را مشروعیت ببخشد؛ از همین رو، روایت با ترسیم نوعی از فروپاشی آغاز می شود که سیاسی یا تاریخی نیست و ماهیتی معرفتی - آیینی دارد که در آن هم متن مقدس آسیب دیده و هم مرجعیت تفسیر دینی.

«پس گجسته اسکندر یونانی این دین؛ یعنی همه اوستا و زند برآورد و سوخت و بسیاری از موبدان و دستوران و دانایان ایرانشهر را بکشت و مردمان در برابر مسائل ایزدان در گمان بودند و گونه‌های بسیار کیش‌ها و باورها پدید آمد» (ارداویرافنامه، ۱۳۷۲: ۳۵).

گزارش فوق در سطحی فراتر از یادکرد یک فاجعه تاریخی عمل می‌کند. متن در حال برساختن گسست معرفتی است؛ لحظه‌ای که در آن، آشه یا راستی از عرصه ادراک جمعی پس می‌نشیند و دثنا یا نیکویی از شفافیت می‌افتد. در منطق نظریه تخیل اخلاقی، این دقیقاً همان نقطه‌ای است که روایت باید منبعی قوی برای یقین فراهم کند؛ زیرا بدون بازسازی اعتماد، هیچ نظام پادافره و پاداشی دارای قدرت اقناعی نخواهد بود (Nussbaum, ۲۰۰۱: ۳۹)؛ بر این اساس روایت در گام بعدی، دامنه این بحران را از سطح متن مقدس به سطح کارکرد آیین‌ها گسترش می‌دهد و تصویر این تردید را به ژرف‌ترین لایه دینداری می‌کشاند:

«که باید کسی از ما برود و از مینویان آگاهی آورد تا مردمان بدانند که این یسنا و درون و آفرینگان و نیرنگ و پادیاب به ایزدان رسد یا به دیوان» (ارداویرافنامه، ۱۳۷۲: ۳۶)

در متن فوق پیوند میان کنش مادی و پیامد مینوی اصل بنیادین است، چنین تردیدی به معنای اختلال در خود سازوکار آشه و همان لحظه‌ای است که مخاطب نیاز وجودی به داوری را احساس می‌کند؛ زیرا اگر پیامد کنش اخلاقی نامعلوم باشد، انگیزش اخلاقی فرومی‌ریزد. (Nussbaum, ۲۰۰۱: ۴۱) همین ضرورت ایجاب می‌کند که ایده اعزام «شاهد» به مثابه ضرورتی ساختاری برای بازسازی یقین زاده شود. روایت فرایند گزینش ویراف را چنان می‌پردازد که اعتبار شهادت او به یقین ساخته شود:

«از میان همه آنان هفت مرد جدا کردند که نسبت به دین بی‌گمان‌تر بودند و اندیشه و گفتار و کردار ایشان آراسته‌تر بود و از میان ایشان یک تن ویراف را برگزیدند» (ارداویرافنامه، ۱۳۷۲: ۳۷).

این گزینش صرفاً تأکید بر فضیلت اخلاقی نیست. در اینجا «بی‌گمانی» شرط امکان عبور از مرز مینوی است. نوسباوم نیز تصریح می‌کند که تخیل اخلاقی تنها زمانی داوری روایی را می‌پذیرد که منزلت ناظر تضمین شده باشد؛ زیرا تجربه اخلاقی مخاطب از خلال او شکل می‌گیرد. (Nussbaum, ۲۰۰۱: ۴۴) آیین‌های آمادگی ویراف ادامه همین سازوکار مشروعیت‌بخشی است؛ اما این بار در سطح قدسی‌سازی تجربه:

«ویراف سر و تن بشست و جامه نو پوشید ... بر تختی شایسته بستری نو و پاک گسترده ... و سه جام زرین می و منگ به او دادند ... و هفت شبانه‌روز اوستا و گاهان سرودند» (ارداویرافنامه، ۱۳۷۲: ۳۸).

در اینجا رؤیا به جای تجربه‌ای فردی، در شبکه‌ای از آیین‌های تطهیر، سرود و نظارت موبدان قرار می‌گیرد تا مرز میان خیال و مکاشفه در ذهن مخاطب رفع شود. در منطق تخیل اخلاقی، چنین نشانه‌هایی سازوکار تبدیل تجربه ذهنی به مرجع داوری جمعی هستند. (Nussbaum, ۲۰۰۱: ۴۷)

در ارداویرافنامه سرانجام، با بازگشت ویراف، تجربه دیداری او این گونه تثبیت می‌شود:

«دبیر دانا و فرزانه آوردند و هرچه ویراف گفت درست و روشن نوشت» (ارداویرافنامه، ۱۳۷۲: ۴۰). بدین ترتیب، شهادت از سطح تجربه به سطح متن مقدس انتقال می‌یابد و در حافظه فرهنگی تثبیت می‌شود؛ مرحله‌ای که نوسباوم آن را نهادینه‌شدن تجربه اخلاقی در روایت جمعی می‌خواند. (Nussbaum, ۲۰۰۱: ۴۹)

اهمیت بنیادین این مؤلفه دقیقاً در پیوندش با مؤلفه‌های تنبیهی بعدی آشکار می‌شود. اگر بحران اعتبار دینی ترسیم نمی‌شد، اگر ضرورت شاهد ساخته نمی‌شد و اگر مشروعیت دیدار تثبیت نمی‌گردید، توصیف‌های هولناک دوزخ صرفاً تصاویر اغراق‌آمیز ادبی تلقی می‌شدند، نه مکاشفه‌ای معتبر. از این منظر، فصل‌های آغازین ارداویرافنامه بنیان معرفتی کل متن هستند. روایت نخست بحران می‌آفریند، سپس شاهد را برمی‌سازد، آنگاه مشروعیت او را تثبیت می‌کند و سرانجام تجربه‌اش را به متن تبدیل می‌کند. پس از استقرار این بنیان تخیل اخلاقی مخاطب آماده می‌شود تا با تصاویر هولناک پادافره مواجه گردد و آن‌ها را به عنوان حقیقتی قابل باور ادراک کند.

۲-۲- کیفرهای بی‌پایان و تکرارشونده

این مؤلفه مستقیماً با تأکید نوسباوم بر بدن‌مندی تجربه اخلاقی پیوند دارد. جایی که او نشان می‌دهد ادراک اخلاقی زمانی عمیق می‌شود که پیامدهای کنش در قالب رنجی محسوس و قابل تصور برای بدن بازنمایی شود، نه صرفاً در سطح قواعد انتزاعی (Nussbaum, ۱۹۹۰: ۴۰). در نظریه تخیل اخلاقی مارتا نوسباوم، یکی از بنیانی‌ترین مفروضات این است که ادراک اخلاقی از مسیر تجربه بدن محور شکل می‌گیرد. نوسباوم تصریح می‌کند که اخلاق زمانی برای مخاطب معنادار می‌شود که پیامدهای کنش انسانی نه در قالب قواعد انتزاعی بلکه در قالب وضعیت‌های زیسته، رنج‌کشیده و قابل تصور بدنی بازنمایی شوند. (Nussbaum, ۱۹۹۰: ۴۰) نوسباوم تأکید می‌کند که چنین پیوند مستقیمی میان اندام و کنش، تخیل اخلاقی را فعال می‌کند؛ زیرا مخاطب ناگزیر می‌شود رابطه علت و معلولی اخلاقی را احساس کند نه صرفاً بفهمد. (Nussbaum, ۱۹۹۰: ۸)

در روایت ارداویرافنامه صحنه‌هایی را سازمان می‌دهد که در آن‌ها رنج در چرخه‌ای بی‌پایان بر بدن حک می‌شود؛ چرخه‌ای که خود به سازوکار تثبیت معنا تبدیل می‌شود. در یکی از این اپیزودها، ارداویراف با گناهکاری مواجه می‌شود که کیفر او در قالب سقوط مکرر از بلندی سامان یافته است:

«و او دید که گناهکار را از بلندی می‌افکندند و چون به زمین می‌رسید دوباره به بالا برده می‌شد و باز افکنده می‌شد» (ارداویرافنامه، ۱۳۷۲: ۵۵).

این صحنه به اپیزود کیفر دروغ‌گویان و پیمان‌شکنان تعلق دارد. کسانی که در جهان مادی با گفتار فریبنده اعتماد دیگران را فرو ریخته بودند. نسبت میان گناه و مجازات در اینجا از طریق الگوی ساختاری برقرار می‌شود. همان‌گونه

که کنش آنان موجب «سقوط» اعتماد و فروپاشی پیوندهای انسانی شده بود، اکنون بدن خود آنان در وضعیت سقوطی بی‌پایان قرار می‌گیرد؛ بدین ترتیب، بدن به صحنه‌ی بازنمایی عینی پیامد اخلاقی کنش بدل می‌شود. اهمیت این شاهد در منطق مؤلفه‌ی بدن کیفرپذیر، در تداوم آن است. سقوط، یک‌بار رخ نمی‌دهد؛ بدن بارها مسیر رنج را طی می‌کند. هر بار برخورد با زمین، لحظه‌ای از ثبت کیفر است و هر بار بازگردانده‌شدن به بلندی، تضمین تکرار این ثبت. بدن در این چرخه، کارکردی دوگانه می‌یابد: هم محل اجرای کیفر است و هم حافظه‌ی آن. رنج در آن انباشته می‌شود و هرگز به فراموشی سپرده نمی‌شود. اگر در مجازات‌های پیشین، زبان بریده یا چشم از حدقه برآمده حامل ثبت اخلاق بودند، در اینجا کل بدن در وضعیت حرکتی کیفر قرار می‌گیرد و در فرایندی دائمی از افتادن و بازافکنده‌شدن گرفتار است. این پویایی رنج، دلالت اخلاقی صحنه را تشدید می‌کند. از این منظر، ارداویرافنامه با تبدیل کردن سقوط به تجربه‌ای بدنی و تکرارشونده، اخلاق را در سطحی فراتر از ادراک مفهومی تثبیت می‌کند. در نمونه‌ای دیگر، در صحنه‌ای مربوط به کیفرهای تکرارشونده، چنین آمده است: «تنش را در آتش می‌سوزانند و چون خاکستر می‌شود باز به همان صورت نخستین بازمی‌گردد» (ارداویرافنامه، ۱۳۷۲: ۶۶).

این نمونه نیز به اپیزود «کیفرهای پایدار و بی‌پایان» تعلق دارد. در اینجا نیز بدن علاوه بر محل رنج محل تداوم معنا نیز هست. رنج پایان نمی‌یابد و بدن همواره بازسازی می‌شود تا پیام اخلاقی تکرار گردد. این ساختار با تحلیل نوسbaum از نقش تداوم عاطفی در روایت اخلاقی تطابق دارد؛ زیرا اخلاق زمانی نهادینه می‌شود که مخاطب با وضعیتی پایدار و گریزناپذیر مواجه شود. (Nussbaum, ۱۹۹۷: ۹۲)

۳-۲- ترس و انزجار به مثابه سازوکار اقناع اخلاقی

این مؤلفه بر بعد عاطفی نظریه‌ی نوسbaum استوار است. بعدی که در آن، عواطف به جای واکنش‌هایی حاشیه‌ای، سازوکارهای اصلی داوری اخلاقی تلقی می‌شوند و روایت از طریق برانگیختن آن‌ها، مخاطب را به مشارکت اخلاقی وامی‌دارد (Nussbaum, ۲۰۰۱: ۱۹). در چارچوب نظریه «تخیل اخلاقی» مارتا نوسbaum، عاطفه ابزار شکل‌دهنده‌ی داوری اخلاقی است. نوسbaum نشان می‌دهد که روایت زمانی می‌تواند مخاطب را به مشارکت اخلاقی وادارد که او را در معرض تجربه‌هایی قرار دهد که از حیث عاطفی تکان‌دهنده و از نظر وجودی تهدیدکننده هستند؛ تجربه‌هایی که زندگی بدن، امکان رنج و پیامدهای زیستن نادرست را به سطح حسّی می‌آورند و از این راه، داوری اخلاقی را فعال می‌کنند. (Nussbaum, ۲۰۰۱: ۱۹) در چنین الگویی، شوک و انزجار نه اغراق‌روایی بلکه ابزار تعلیمی هستند تا مخاطب پیش از آن‌که درباره‌ی گناه بیندیشد، از آن منزجر شود.

در ارداویرافنامه این مؤلفه زمانی برجسته‌تر می‌شود که شوک از کیفیت مجازات زاده می‌شود. کیفیتی که اغلب با اغراق جسمانی، بوی تعفن، گسیختگی اندام و امتزاج با جانوران موذی تصویر می‌شود. به تعبیر کایزر، ادبیات

مکاشفه‌ای برای انتقال هراس قدسی، ناگزیر از «زیباشناسی تهوع» بهره می‌گیرد. (Kaiser ۱۹۹۲: ۱۴۳) اگر این منطق نظری را بر ارداویراف‌نامه منطبق کنیم، روشن می‌شود که صحنه‌های هراس‌آور دوزخی کارکردی فراتر دارند؛ یعنی شدت انزجار متناسب با میزان قداست امر نقض شده است؛ از این رو هر کیفر منزجرکننده حلقه‌ای از زنجیره اقتناع اخلاقی متن است، زنجیره‌ای که از تبیین نظم اهورایی آغاز و به نمایش پیامد نقض آن ختم می‌شود. به صحنه مربوط به مجازات کم‌فروشان بنگرید:

«دیدم روانی چند که نگوئسار آویخته بودند و خون و ریم و مغز مردمان می‌خوردند... این روان آن دروندان است که در گیتی پیمانه را کم داشتند» (ارداویراف‌نامه، ۱۳۷۲: ۵۷).

پیوند این صحنه با ساختار کلان متن از آنجاست که دادوستد عادلانه در جهان‌بینی مزدایی بازتاب نظم آشه یا راستی و درستی در این آیین در سطح اجتماعی است؛ بنابراین گناه کم‌فروشی صرفاً اقتصادی نیست، بلکه ضربه به نظم مقدس راستی است. در توضیح می‌افزاییم که مفاهیمی چون آشه و پیمان، بنیان نظم اخلاقی و کیهانی در این آیین را شکل می‌دهند و نقض آن‌ها علاوه بر تخلفی فردی، اخلاقی در نظم هستی تلقی می‌شود (Boyce, ۱۹۷۵: ۴۵). در وندیداد و نیز رساله‌های حقوقی پهلوی، دروغ در پیمانه مصداق اخلال در راستی کیهانی دانسته شده است (هاشم رضی، ۱۳۷۸، ج ۱: ۱۱۶)؛ مجازات نیز در همان حوزه زیستی بازتاب می‌یابد: کسی که خوراک پاک را آلوده کرده، اکنون به خوردن آلوده‌ترین مواد محکوم است. حالت نگوئساری نیز نماد وارونگی نظم اخلاقی است. در بسیاری از نسخه‌های پهلوی واژه «اهریمن» به صورت وارونه نوشته می‌شود که نمادی برای همین امر است. شوک صحنه از نقض دو تابوی بنیادین شکل می‌گیرد که عبارت است از: آلودگی و سقوط شأن انسانی. در این چارچوب، آنچه «آلوده»، «فاسد»، «گندیده» یا «مثله» تصویر می‌شود هم تهدیدی برای بدن و هم تهدیدی برای نظم کیهانی و اخلاقی است؛ از همین رو این تلقی را می‌توان در امتداد خوانش‌های مارتا نوسباوم از عواطف نفرت و نیز تحلیل‌های پل روزین درباره «مرز بدن و امر آلوده» فهم کرد؛ جایی که انزجار به سازوکار دفاعی فرهنگ بدل می‌شود (Rozin et al. ۲۰۰۸: ۷۶۴).

صحنه دیگر، جایی رخ می‌دهد که ویراف با ارواحی مواجه می‌شود که بدنشان طعمه جانوران دوزخی شده است: «دیدم روان‌هایی در دوزخ که تن ایشان را کرم و مار و خرفستر فرو برده بودند و گوشتشان را می‌خوردند و بوی گند از ایشان برمی‌خاست» (ارداویراف‌نامه، ۱۳۷۲: ۶۱).

در این شاهد، انزجار از سه لایه هم‌زمان ساخته می‌شود: فروپاشی مرز بدن، خورده شدن گوشت و بوی تعفن. اگر فقط مثله شدن تصویر می‌شد، صحنه هولناک بود؛ اما افزودن «بو» تجربه را حسی - چندلایه می‌کند و مخاطب را درگیر واکنش بدنی می‌سازد. درست در همین نقطه است که شوک ادراکی رخ می‌دهد؛ زیرا ذهن علاوه بر این که می‌بیند، می‌بوید و لمس می‌کند. این همان امتداد نظریه روزین درباره «چندگانگی حسی در انزجار» است (Rozin ۲۰۰۸).

(۷۶۸) آنچه این صحنه‌ها را به یک کل منسجم بدل می‌کند، صرفاً اشتراک در هولناکی نیست، بلکه نظام‌مندی روایی آن‌هاست. متن نخست مرز بدن را می‌شکند، سپس عضو گناهکار را هدف می‌گیرد و در نهایت کل بدن را در امر آلوده حل می‌کند. این حرکت تدریجی، مخاطب را از انزجار حسی به شوک وجودی می‌رساند؛ بنابراین «انزجار» در ارداویرافنامه کارکرد آستانه‌ای دارد و «شوک» کارکرد تثبیتی؛ اولی ذهن را می‌گشاید، دومی پیام قدسی را حک می‌کند. یکی از تکان‌دهنده‌ترین صحنه‌ها به اخلال در کارکرد مادری مربوط است؛

«و دیدم روان زنی که می‌گریست و پوست و گوشت پستان خویش می‌کند و می‌خورد... این روان آن زن دروند است که کودک خویش را که از نیاز و گرسنگی گریان بود، رها کرد» (ارداویرافنامه، ۱۳۷۲: ۵۹).

پیوند این صحنه با کلیت نظام اخلاقی متن زمانی روشن می‌شود که جایگاه پرورش کودک در فقه مزدایی در نظر گرفته شود. در متونی همچون شایست ناشایست، افزایش و پرورش آفریدگان اهورایی یاری‌رسانی به جبهه آشه تلقی شده است؛ زیرا هر تن پرورده، تقویتی در برابر سپاه اهریمن است (شایست ناشایست، ۱۳۶۹: ۵۴)؛ بنابراین کوتاهی در تغذیه کودک صرفاً قصور عاطفی نیست و نوعی اخلال در تداوم آفرینش نیک است از همین‌رو مجازات بر همان عضو متمرکز می‌شود که محل قصور بوده است. مخاطب با وارونگی کارکرد حیات بخشی مادر مواجه می‌شود و از این راه، اهمیت قدسی پرورش نسل را حس می‌کند.

۳. نتیجه‌گیری

از مجموع آنچه درباره سه مولفه برساخت شاهد قدسی، کیفرهای بی‌پایان و تکرارشونده و ترس و انزجار به‌مثابه سازوکار اقناع اخلاقی بر مبنای نظریه «تخیل اخلاقی» مارتا نوسباوم گفته شد، این نتایج به دست آمد که ارداویرافنامه در مقام یک متن مکاشفه‌ای، نه صرفاً گزارشی از جهان پس از مرگ، بلکه سامانه‌ای روایی برای بازسازی ادراک اخلاقی مخاطب است؛ سامانه‌ای که از خلال سازوکارهای تخیلی، عاطفی و بدنی، یقین آیینی را احیا و درونی می‌کند. در بخش برساخت شاهد قدسی این نتیجه حاصل شد که روایت پیش از ورود به توصیف پاداش و پادافره، نخست باید امکان معرفتی «دیدن» را مشروعیت ببخشد. از همین رو، متن با ترسیم بحران اعتبار دینی آغاز می‌کند: فروپاشی مرجعیت، تردید در کارآمدی آیین‌ها و گسست در اعتماد جمعی. در منطق تخیل اخلاقی، این بحران شرط فعال‌شدن داوری اخلاقی است؛ زیرا مخاطب تنها در وضعیت تزلزل هنجاری، نیاز وجودی به یقین را احساس می‌کند. اعزام ویراف، گزینش چندمرحله‌ای او، تأکید بر بی‌گمانی و پاکی و آیین‌های تطهیر و آمادگی، همگی سازوکارهایی برای تولید «اعتبار تجربه‌اند. بدین ترتیب، مکاشفه او نه رؤیایی فردی، بلکه شهادتی قدسی تلقی می‌شود. نتیجه آن‌که مشروعیت توصیف‌های اخروی، نه از خود صحنه‌ها، بلکه از اعتبار شاهد سرچشمه می‌گیرد. بدون این بنیان، کل نظام پادافره فاقد قدرت اقناعی می‌بود.

در بخش کيفرهای بی‌پایان و تکرارشونده این حقیقت کشف شد که روایت برای تثبیت معنا، رنج را در چرخه‌ای پایدار و بازگشت‌پذیر سازمان می‌دهد. در این الگو، بدن صرفاً محل اجرای مجازات نیست، بلکه حافظهٔ تداوم‌یابندهٔ آن است. تکرار سقوط، سوختن و بازسازی یا هر الگوی دوری دیگر، سازوکاری است برای حک کردن پیام اخلاقی در تخیل مخاطب. تخیل اخلاقی، آن‌گونه که نوسبوم تحلیل می‌کند، در مواجهه با وضعیت‌های پایدار و گریزناپذیر فعال می‌شود؛ زیرا استمرار رنج، رابطهٔ علت و معلولی کنش و پیامد را از سطح فهم عقلانی به سطح ادراک زیسته منتقل می‌کند؛ بنابراین، بی‌پایانی کيفرها اغراق‌روایی نیست، بلکه تکنیکی برای تثبیت قطعیت اخلاقی است؛ رنجی که پایان نمی‌یابد، تردید را نیز پایان می‌دهد. در بخش ترس و انزجار به‌مثابه سازوکار اقناع اخلاقی روشن شد که روایت برای نفوذ عمیق‌تر در داوری مخاطب، از ظرفیت عواطف بدنی بهره می‌گیرد. تصاویر تعفن، فروپاشی اندام، آلودگی و امتزاج با جانوران موزی، صرفاً عناصر هراس‌آور نیستند، بلکه ابزارهای تربیت عاطفی‌اند. تخیل اخلاقی در این‌جا از مسیر انزجار فعال می‌شود؛ زیرا مخاطب پیش از آن‌که دربارهٔ گناه بیندیشد، آن را در سطح حسی پس می‌زند. شوک حاصل از این صحنه‌ها، مرز میان بدن پاک و امر آلوده را برجسته می‌کند و از این راه، قداست نظم آشه را در سطح ادراک بدنی تثبیت می‌سازد. بدین ترتیب، انزجار کارکرد گشایشی دارد و شوک کارکرد تثبیتی؛ اولی ذهن را آمادهٔ پذیرش پیام می‌کند و دومی آن را در ضمیر مخاطب حک می‌نماید.

برآیند هم‌نشینی این سه مؤلفه نشان می‌دهد که ارداویرافنامه ساختاری کاملاً نظام‌مند در اقناع اخلاقی دارد. نخست، بحران می‌آفریند تا نیاز به یقین پدید آید؛ سپس شاهد قدسی را بومی‌سازد تا امکان اعتماد فراهم شود؛ آنگاه کيفرهای تکرارشونده را تصویر می‌کند تا رابطهٔ کنش و پیامد تثبیت گردد و سرانجام با شوک و انزجار، پیام را در سطح عاطفی و بدنی نهادینه می‌سازد. این توالی، دقیقاً با الگویی که نظریهٔ تخیل اخلاقی برای شکل‌گیری داوری اخلاقی ترسیم می‌کند هم‌خوان است: فعال‌سازی بحران، ارائهٔ تجربهٔ زیسته، تثبیت بدنی معنا و درونی‌سازی عاطفی هنجار. از این منظر، کارآمدی نظریهٔ نوسبوم برای تحلیل ادبیات آیینی به‌روشنی اثبات می‌شود؛ زیرا این نظریه امکان می‌دهد تا عناصر ظاهراً اغراق‌آمیز، هولناک یا اسطوره‌ای نه به‌عنوان خیال‌پردازی دینی، بلکه به‌مثابه سازوکارهای هدفمند تربیت اخلاقی خوانده شوند. در پرتو این چارچوب، ادبیات مکاشفه‌ای به نظامی آموزشی بدل می‌شود که از راه تخیل، عاطفه و بدن، یقین دینی را بازتولید و تثبیت می‌کند؛ و همین امر نشان می‌دهد که نظریهٔ تخیل اخلاقی ابزاری توانمند برای فهم سازوکارهای اقناع، هراس‌انگیزی و معناپردازی در متون آیینی است.

پی‌نوشت‌ها

این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی با شماره: ۳-۴۰۴-PR-UOZ معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه زابل با عنوان: «کارآفرینی در رشتهٔ زبان و ادبیات فارسی در مقطع کارشناسی» است.

- ارداویرافنامه. (۱۳۷۲). به کوشش فیلیپ ژینو. ترجمه و تحقیق ژاله آموزگار. تهران: معین.
- بهار، مهرداد (۱۳۶۲). پژوهشی در اساطیر ایران. تهران: توس.
- پورشبانان، علیرضا؛ پورشبانان، امیرحسین. (۱۳۹۸). «بررسی تطبیقی ظرفیت‌های بازی‌سازی از ارداویرافنامه در مقایسه با متن و بازی دوزخ از کمدی الهی دانته». پژوهش‌های ادبیات تطبیقی، ۶ (۴)، ۱۲۳-۱۴۹.
- حیدری، علی؛ بازگیر، نورالدین؛ حسینی جلیلیان، محمدرضا؛ نوری خاتونبانی، علی. (۱۳۹۷). «بررسی و مقایسه ارداویرافنامه و رساله‌الغفران معری در سطح فکری». سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)، ۱۱ (۳)، ۳۳۱-۳۵۰.
- ربیع زاده، علی (۱۳۹۶). ارداویرافنامه در ترازوی نقد. دامغان: گلبانگ شرق.
- سلطانی، سیما. (۱۳۸۴). «گناهان زنان در ارداویرافنامه». زن در توسعه و سیاست، ۳ (۳)، ۱۴۳-۱۵۴.
- شایست ناشایست، متنی به زبان پارسی میانه پهلوی ساسانی. (۱۳۶۹) آوانویسی و ترجمه کتایون مزداپور. تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- محمدی، گردآفرین؛ افتخاری، عطاالله. (۱۳۸۹). «بررسی و مقایسه دو سفر روحانی زرتشتی و یهودی به دنیای پس از مرگ (ارداویرافنامه و رویای خنوخ)». مطالعات ادبیات تطبیقی، ۴ (۱۳)، ۱۵۹-۱۷۲.
- مصیبی، فاطمه؛ اسلامی، روح‌الله. (۱۴۰۱). «دیالکتیک ایدئولوژی یا اتوپای ارداویرافنامه». پژوهشنامه تمدن ایرانی، ۴ (۲)، ۱۶۱-۱۷۲.
- هاشم رضی، هاشم (۱۳۷۸) وندیداد. ج ۱ تهران: فکر روز.

Bell, C. (۱۹۹۲). Ritual theory, ritual practice. Oxford: Oxford University Press.

Boyce, M. (۱۹۷۵). A history of Zoroastrianism. Leiden: Brill.

Kaiser, Otto (۱۹۹۲). The Theology of the Old Testament Apocalyptic. London: SCM Press.

MacIntyre, A. (۱۹۸۱). After virtue: A study in moral theory. Notre Dame: University of Notre Dame Press.

Nussbaum, M. C. (۱۹۸۶). The fragility of goodness: Luck and ethics in Greek tragedy and philosophy. Cambridge: Cambridge University Press.

Nussbaum, M. C. (۱۹۹۰). Love's knowledge: Essays on philosophy and literature. New York: Oxford University Press.

- Nussbaum, M. C. (۱۹۹۵). Poetic justice: The literary imagination and public life. Boston: Beacon Press.
- Nussbaum, M. C. (۱۹۹۷). Cultivating humanity: A classical defense of reform in liberal education. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Nussbaum, M. C. (۲۰۰۱). Upheavals of thought: The intelligence of emotions. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nussbaum, M. C. (۲۰۰۴). Hiding from humanity: Disgust, shame, and the law. Princeton: Princeton University Press.
- Rozin, Paul et al. "Disgust." In Handbook of Emotions. ۳rd ed. ۲۰۰۸, pp. ۷۵۷-۷۷۶.
- Turner, V. (۱۹۶۹). The ritual process: Structure and anti-structure. Chicago: Aldine.

زودایند / غیر قابل استناد